

integráció és a szótértés határoltságára/határaitra irányítják rá a figyelmet.

Hogy e hiányérzet hogyan kapcsolódik a megkülönböztetés képességéhez, a virtualitás, a határok és a megértő kommunikáció fogalmaihoz, azt főként az utolsó négy tanulmány közti párbeszéd mutatja

meg. A szövegek közti kapcsolódási pontok egyúttal azt is felfedik, hogy a szerzőnek a kommunikációval kapcsolatos elgondolásait valójában a megértés kultúrájának a filozófiai hermeneutikában gyökerező koncepciója motiválja.

Incze E. Rebeka

Identitáspolitikák és/vagy politikai közösség

*Identitás, konfliktus, politikai közösség. Szerk. Ungvári Zrínyi Imre.
Pro Philosophia Kiadó, Egyetemi Műhely Kiadó, Kvár 2016. 324 old.*

A Pro Philosophia Kiadó Műhely sorozatának 30. köteteként múlt év elején napvilágot látott kiadvány a 2015. október 24-én, azonos címmel megrendezésre került 5. Alkalmazott Etikai Konferencián elhangzott előadások tanulmányra szerkesztett változatait tartalmazza.

A transzdiszciplináris konferencia arra hívta fel résztvevőit, majd nyomában a kötet szerzőit, hogy szenteljenek figyelmet azoknak a kihívásoknak, amelyek általában a közösséget és sajátosan a politikai közösséget korunkban érik. A már jó ideje egyre inkább és egyre több területen globalizálódó világban melyek (lehetnek) a politikai közösség elsődleges intézményes keretei? A több helyen ismét megerősödni látszó, de anélkül is a modernitás óta legnagyobb stabilitást mutató nemzetállami struktúrák? Az egységesülés irányában elindult, de gyakran megtorpanó és számos összhangtalanságtól terhelt Európai Unió transznacionális intézményrendszere? Egyáltalán a globalizálódott piac, a globalizálódó média vagy éppenséggel az egyre szélesebb tömegeket érintő migráció kihívásaival képesek-e megküzdeni – és ha igen, hogyan – azok az állami és nemzetek feletti intézményes struktúrák, amelyek számos esetben impulzusokat adtak ezeknek a folyamatoknak a beindításához?

A konferenciát – és a konferenciasorozatot – szervező Ungvári Zrínyi Imre *A közösségproblematika perspektívái* címmel írt előszavában a témakör problématerképének árnyalt vázlata mellett

kontextualizálja és ismerteti a kötetben szereplő tanulmányokat, mintegy meglőlegezve a későbbi recenziók dolgát.

A kötet anyaga három tematikus egységre oszlik, az elsőkben szereplő három szöveg a politikai közösség koncepcióit érintő elméleti kérdéseket feszeget, a másodikban található hat írás a vallási és a politikai közösségek sokrétű viszonyrendszerének különféle aspektusait vizsgálja, míg a harmadikban további három olyan szöveg kapott helyet, amelyek a multikulturalizmusnak, a politikai közösségnek és az identitás kérdéseinek az összefüggéseit elemzik.

Az első tematikus tömb nyitótanulmányát – mely az *Állam és polgári társadalom: kölcsönös fenyegetettség? Hegel mint a kortárs társadalom bírálója* címet viseli – Losonczi Alpár tollából olvashatjuk, aki Hegel *Jogfilozófiájából* emel ki figyelemre méltó gondolatokat a kortárs társadalom bírálatának lehetséges megalapozásához. Losonczi „*egyfelől* az egyénközötti szerződést mint paradigmát, amely az interindividuális relációkat artikulálja, *másfelől* a »centrális«, aggregált »társadalmi« szerződés fogalmát, amelyet a szervezetiség kitágított fogalma takar” (21.) állítja egymás mellé, és aláhúzza a modern közösségek életében ezek ko-konstitutív szerepét. A sokrétű polgári viszonyainkat szabályozó piac és az intézményrendszerben is tárgyiasuló állami centralitás kölcsönös meghatározottsága magába foglalja mondktető korrumpálódásának a veszélyét.

Erre egyik riasztó példaként Losonczi azt a kortárs gyakorlatot hozza fel, hogy az eredetileg az erőszak monopóliumával felruházott állam, ahelyett, hogy a jogrend formájában ezt az erőszakot meghaladná és átnemesítené, „kiszerele” azt a magánzférába, ahogyan történik ez a professzionális magánhadsergek vagy a rendfenntartó munkát piaci alapon kivállaló szervezetek esetében (vö. 25–27.).

A szerző által taglalt másik olyan problémakör, amelynek aktualitása szembetűnő, a modern társadalom és az imperializmus hegeli kritikájának azon aspektusait érinti, amelyek a *főlöslég*, az *alulfogyasztás* terminusain, illetve a *szegénység* és a *csócselék* kategóriáin keresztül kerülnek felvázolásra (vö. 28–33.).

Kis János, tanulmányához írt bevezetőjében (36–40.), pontosan kijelöli *A közösség ideálja Marxnál és a liberálisoknál* című írása helyét saját munkásságán belül, a *Mi a liberalizmus?* címmel 2014-ben megjelent nagytanulmánya függelékeként is olvasható eszmefuttatásnak nevezve azt. A két nagy politikai eszmerendszer, a felvilágosodás *belső* kritikáját nyújtó liberalizmus és annak *külső* kritikáját megfogalmazó marxizmus (36–37.), közötti vitában megfogalmazott érveket itt Marx liberalizmuskritikájának bemutatásával vezeti elő a szerző. A marxi álláspont szerint fontos, de elégtelen politikai emancipáció cselekvési programját elengedhetetlenül szükséges kiegészíteni az emberi emancipáció cselekvési programjával. Miután Kis a marxi gondolatmenetet követve mindkét terminust részletesen ismerteti, tanulmányának záró fejezetében az önmegvalósítás marxi eszményének és az egyéni érdekek maradéktalan összeegyeztethetőségének az ellentmondásosságát elemzi. Meggyőzően érvel emellett, hogy a partikularitásaik által meghatározott autonóm egyének közösségének tapasztalata nem fér meg az emberi emancipáció marxi ideáljával (vö. 60–67.).

Soós Amália *A liberális utópia* címmel közölt tanulmánya a kortárs olasz szabadelvű gondolkodás alternatív útkereséseit, sajátos liberalizmusértelmezéseit mutatja be, azokat a gondolat kísérleteket, amelyek megpróbálkoznak a tiszta liberalizmus utópiájának a gyakorlathoz való „adaptálására”. Ezt megelőzően viszont Soós olyan liberalizmuskritikákat vesz

számba, mint pl. a Slavoj Žižeké, a Michel Onfrayé vagy a Furio Diazé, akik a szabadelvűség különböző utópikus vonásait vizsgálják (vö. 69–75.). A politikai gondolkodás 20. századi olasz hagyományából a liberális szocializmus és a keresztény liberalizmus ismertetése kap nagyobb teret.

A második tematikus tömb első tanulmányát Ivácson András Áron jegyzi, aki a menekültkrízisről szóló, sokakban mély indulatokat felkorbácsoló, szóváltáshoz szolgált újabb adalékokat. Ivácson főként azt vitatja, hogy például a nemzet, a nemzetiség, a nacionalizmus, a vallásosság és ezen belül a kereszténység szervezettebb részei lennének az európai kulturális hagyománynak – s így jelentősebb társadalmi szervezőelvek –, mint például a kozmopolitizmus, az államellenesség és az ateizmus (vö. 85–88.). Amellett érvel, hogy a világpolgárság, az állam- és valláskritikai attitűd legalább annyira régiek, és ugyanúgy hozzátartoznak az európai eszmetörténet szövetéhez, mint azok, amelyeknek elsődlegességét vitatja. *A közösség eszméjének kritikája az ókori görög filozófiában* című tanulmány gondolatmenete végigszálgal az antik görög bölcsélet korai természettudományos, illetve szofista és cinikus filozófiai hagyományán (vö. 94–106.), vázlatosan rámutatva azokra a támpontokra, amelyek az érvekészletét alátámasztják. Nem hiszem, hogy bárki is vitatná az euroatlanti civilizáció antik görög vagy éppen zsidó-keresztény gyökereit, de úgy gondolom azt sem, hogy ezek mely vonulata(i) vált(ak) uralkodó hagyománnyá. Az antik görög bölcséleti hagyomány Platón és Arisztotelész nevével fémjelzett vonulata, ennek a római joggal kiegészülő állambölcséleti kultúrája ugyanúgy alapvetően meghatározónak bizonyult az európai társadalomszervezésre nézve, mint a kereszténység hitelvi, majd szekuláris gondolati hagyománya. Más tekintélyre nem is hivatkoznék itt, csak Bibó Istvánra, aki az egész európai társadalomfejlődés leglényegibb vonását – a félelem fokozatos visszaszorítására, a félelemmentesség intézményesítésére tett folyamatos erőfeszítést – a keresztényi szeretetparancs állandó imperatívuszában horgonyozza le.

Nem véletlen, hogy Pásztori Kupán István – aki szintén a menekültválság problémaköréhez kíván

megfontolásra érdemes érvekkel szolgálni – *De kicsoda az én felebarátom?* című esszéjében az irgalmas szamaritánus történetét értelmezi. A történetválasztás árnyalt s egyszersmind diplomatikus problémakezelésre enged közzévetetni, mert nemcsak a felebaráti szeretet egyetemes parancsát közvetíti, hanem teszi ezt úgy, hogy azon túlmenően a kulturális meghatározottságainkra, „összeférhetetlenségeinkre” vagy egyenesen előítéleteinkre is figyel (vö. 157–158.)

A tematikus tömbbe sorolt további négy szöveg az egymással versengő vallási és állampolgári identitás különféle viszonyaival foglalkozik, azzal, hogyan egyeztethetők össze a felekezeti hovatartozásból és a szekuláris politikai közösségi tagságból folyó különböző kötelmek. A problémakör iránti érzékenység részben a szerzők teológus mivoltával magyarázható, bár e tekintetben Mester Béla *A vallási, kulturális és politikai közösség viszonya* című tanulmánya valóban kivétel, hiszen ő – amellet, hogy nem teológus – ebben a kérdésben egy kimondottan szekuláris és szabadelvű álláspontot képvisel. Amellet érvel, hogy noha a vallási, kulturális és politikai identitások gyakori konfliktuális viszonya a maga bonyolultságában eszmetörténetileg nyomon követhető, a modern politikai közösség céljait tekintve akkor jelöljük ki helyesen a vizsgálódásunk támpontjait, ha szem előtt tartjuk, hogy ezeknek az identitásoknak végső soron a szuverén individuum a kitüntetett alanya a maga felelős döntéseivel együtt (vö. 126–127.). Ez akkor is védhető – mondja Mester –, ha mind a tolerancia, mind pedig a semleges állam eszméje üdvös kívánalom maradt csupán.

Holló László *Az egyház és az állam kapcsolata a Katolikus Egyház teológiájában* című tanulmányában (128–142.) először a kereszténység és az Egyház illetve a mindenkori állam közötti viszonyrendszerek történelmi tapasztalatainak egyféle tipológiáját vázolja, majd ismerteti a Katolikus Egyház vonatkozó társadalmi tanítását.

Visky S. Béla *Állam és egyház viszonya Dietrich Bonhoeffer értelmezésében* címmel (161–182.) a lutheránus teológus életútját és nézeteit ismerteti. Bonhoeffer állam és egyház viszonyának egy a keresztény etika tekintetében roppant következetes,

de radikális értelmezését adja, amelyben mindenfajta felsőbbiséget és hatalmat Krisztustól származtat. Ezáltal erős jogosítványokkal ruházza fel az Egyházat, amelynek nemcsak államkritikai szerepet tulajdonít, hanem indokolt esetben az ellenállás jogát és kötelességét is vindikálja számára. Ezt a radikális bonhoefferi álláspontot a totalitarizmus nemzetiszocialista gyakorlata fölötti kritika szükségessége felől vélem értelmezhetőnek.

Dávid István *A hermeneutikai elvek és a hatalom összefüggésének protestáns problematikája* című írásában (183–196.) azt vizsgálja, hogy a reformációval középpontba kerülő Szentírás-értelmezés különböző hermeneutikai elvei a kitüntetett értelmezői pozíciók, az autoritás, a hatalomképződés összefüggésrendszerén keresztül milyen módon játszanak bele a vallási és világi közösségek konstituálódásába, s ez a maga során hogyan hat vissza a tanúságtévő ígértető szerepére.

A harmadik tematikus tömb nyitó tanulmánya Demeter M. Attila tollából származik, s finoman ironikus csengésű *Az Európai Únió és politikai közössége* címet viseli.

Demeter egy nagy ívű érvelés során először azt a tételt fogalmazza meg, hogy egy politikai közösség konstituáláshoz nemcsak a hatalom gyakorlásának módozatait és határait kijelölő alkotmányra van szükség, hanem a politikai közösség testét képező népre (démoszra) is, amely magára elsősorban mint egy közös identitással bíró Mi-re tekintenek (202.). A tapasztalat egyelőre azt mutatja, hogy ilyen, a nemzeti identitásokat felülíró egységes európai közösségi azonosságtudat nem igazán népszerű. Ezek után felmerül a kérdés, hogy egyáltalán lehetséges-e valamiféle közös európai identitás, és ha igen, milyen formát ölthet. Egyik lehetséges megoldás a habermasi alkotmányos patriotizmus modellje lenne, a másik pedig egy nemzeti mintára elképzelt európai politikai közösség modellje. Egy a nemzetek fölött álló politikai közösség habermasi vízióját Demeter meggyőzően cáfolja részben Pierre Manent, részben pedig Roger Scruton nézeteire támaszkodva (vö. 209–216.). Majd abból kiindulva, hogy a nemzeti típusú politikai identitás kizárólagosságra törekszik,

nem szívesen tűrve meg maga mellett versengő politikai identitásformákat (vö. 221.), megvizsgálja, hogy a modern kori nemzetépítések analógiájára elképzelhető-e nemzeti típusú egységes európai identitásépítés a nemzeti politikai identitások rovására. Demeter izgalmas okfejtését itt nincs terem nyomon követni, azt viszont elárulom, hogy erősen szkeptikus azt illetően, hogy ilyen típusú egységes európai identitás építése lehetséges lenne. Összegzésként a szerző a köztársasági formát öltő politikai közösség eszméjét és ehhez szövetségi berendezkedést javasol mint a megvalósítható európai közösségépítés lehetséges célját (vö. 232–241.).

A tematikus tömböt további két tanulmány egészíti ki, Kerekes Erzsébet *A multikulturalizmus žižeki kritikája* címmel közreadott szövege (242–260.) és Lurcza Zsuzsanna *A globalizmus etikája* című írása (261–312.).

Mindkét írás a multikulturalizmus valamiféle kritikáját fogalmazza meg. Kerekes tanulmányában a žižeki kritika kerül ismertetésre, amely a multikulturalizmust egyenesen képmutatónak nevezi. Felrója annak, hogy közömbösen kiszolgálja a legváltakozóbb partikuláris identitások elismerésigényét – miközben semmiféle valós érdeklődést nem tanúsít irántuk –, ahelyett hogy konfliktuális vitahelyzetekben a Másik kulturális identitásával szembesülő saját kulturális identitás kockázatát szorgalmazná.

A szerzők külön kiemelik a globális nagytöke és a multikulturalizmus cinkos összekacsintását, majd a globalizmus és partikularizmus egyszerre érvényesülő káros kettősségével szemben egy univerzalista fordulat szükségességére mutatnak rá, amely mind a politikai közösség, mind a moralitás egyfajta megújulását szavatolhatná.

Ilyés Szilárd Zoltán

A kimondhatatlan körül kimondottak

*Arról, ami kimondhatatlan. Szerk. Veress Károly.
Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság – Kvár 2016. 205 old.*

Arról, ami kimondhatatlan – Hermeneutikai és alkalmazott filozófiai kutatások címmel jelent meg tanulmánykötet, melyben a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Filozófiai Doktori Iskolája doktorandusainak és a Kritikai elmélet és multikulturális tanulmányok mesterképzős hallgatóinak kutatásait közlő tanulmányok olvashatók. Amint azt a kötet szerkesztője az *Előszó*ban megjegyzi: „A kimondhatatlan [...] minden nyelvi megnyilatkozás alaptapasztalata.” S mivel ez a recenzió is nyelvi megnyilatkozásnak minősül, melynek tárgya maga is nyelvi megnyilatkozások sokasága, elkerülhetetlen az, hogy kimond(hat)atlan maradjon egy s más e kötetről is, így nincs remény itt maradéktalan ismertetésre. Az egyes tanulmányok rövid bemutatása előtt fontosnak tartom megjegyezni azt, hogy a szerzők

sokszor nagyon különböző utakon közelítik meg a kimondhatatlan kérdését, néha csupán érintőlegesen tárgyalva a fogalmat magát, így az olvasó előtt nyitott az út, hogy saját belátásaival gazdagítsa az olvasottakat, s csatlakozzon a kimondhatatlan kifürkészéséhez.

Lázár Zsolt a kötet első tanulmányában, *A kimondhatatlan tapasztalatban* a megértés nyelviségének hermeneutikai tételét teszi próbára a kifejezhetetlen tapasztalatok esetén. A gadameri hermeneutikának a nyelvvel, megértéssel, és a tapasztalattal kapcsolatos álláspontjának felvázolása után a beszéd aktusában véli megtalálni a nyelvre átfordíthatatlan tapasztalat nyomát. Hogy kimutassa a nyelvi kifejezésekkor elvesztődő tartalmak hozzájárulását a kifejezett értelemhez, Merleau-Pontyhoz fordul, a csend hangjainak gondolatához.